

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא
ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל

עורכים-אורחים:
פרופ' ענת זעירא, ד"ר שלהבת עטר-שוורץ ופרופ' רמי בנבנישתי

כרך כ' • גיליון 36
טבת תשע"ג – דצמבר 2012

יוצא לאור על ידי:

אפשר

"אפשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

עבודה חינוכית-סוציאלית בישראל

עורך: חזקיה אהרוני (חזי)

ירושלים: "אפשר" – עמותת לפיתוח שירותי רווחה וחינוך ואדוואנס, 2011 (511 עמודים)

איתן ישראלי

ספר לימוד המתמודד עם שלוש שאלות עיקריות

הספר "עבודה חינוכית-סוציאלית בישראל", אשר יצא לאור בשנת 2011, קרוב ל-50 שנה לאחר שנוסדה האולפנה הראשונה להכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים בישראל (ב-1962), ממלא את תפקיד ספר הלימוד (text) הראשון של תחום דעת זה.

הספר מבקש לדון בשלוש שאלות עיקריות ולהשיב עליהן. הראשונה – האם עבודה חינוכית-סוציאלית היא תחום דעת כשלעצמה וממלאת את תנאי היסוד של תחום דעת? השנייה – האם ב-50 שנות עשייתה, העבודה החינוכית-סוציאלית קידמה את עצמה כתחום דעת ותרמה לשדה את מה שהתכוונה לתרום לו? והשאלה השלישית – האם יש עתיד לעבודה החינוכית-סוציאלית בישראל, ומהם הכיוונים שעליה לאמץ כדי לעצב את עתידה?

ספר לימוד

ארגון החומר

הספר נכתב על פי בחירת ועדת המערכת, ובעיקר על פי בחירת העורך, בדרך של תרומות דיסציפלינריות של מחברים שונים, ולא על ידי מחבר אחד. לא נבחרה הדרך השנייה, משום שבספר לימוד ראשון זה נדרש להתוות תחילה את קווי המתאר הפנימי של העבודה החינוכית-סוציאלית כדיסציפלינה, ועדיין לא להתרכז בהצבת הקווים המשיקים והגבולות שבין דיסציפלינה זו לבין דיסציפלינות גובלות, שאינן משוכנעות שיש ייחודיות לתחום הנדון. נושאי הספר והכתיבה של מחברים שונים בונים את המתווה הפנימי, ובכך יוצרים מקשה אחת, ראשונה, של תחום הדעת הזה.

המוסדות השותפים

המוסדות השותפים לכתובת הספר חושפים חלק מזירת הדיסציפלינה הזו. הארגון האחד הוא עמותת "אפשר", שהחלה את דרכה בשנת 1962 כאגודת הידידים של המדרשה להכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים של משרד הסעד (תיאור המדרשה בעמ' 91-95), ושנתיים לאחר מכן נעשתה עמותת הפועלת עד עצם היום הזה. "אפשר" הניפה את דגל העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל.

הארגון האחר הוא **אשלים** – **העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים למען ילדים ובני נוער בסיכון**, שהוקמה בשנת 1998 כשותפות אסטרטגית בין ממשלת ישראל, ג'וינט ישראל והפדרציה היהודית של ניו יורק.

צירוף זה הוא בבחינת "ילכו שניים יחדיו כי נועדו": שתי העמותות עוסקות, כל אחת לפי גודלה ויכולותיה, בהכשרת עובדים ובהשתלמותם ובהוצאת חומר מקצועי במיזמים ומסייעות זו לזו. ספר הלימוד הראשון הזה אמור ליצור מרחבי דיון, התייעצות ועשייה משותפים לעובדי שתי העמותות ולעובדי הארגונים, העמותות והממסד המבצעים הלכה למעשה את העבודה החינוכית-סוציאלית (רשימת הגופים הללו מצויה בעמ' 242–255 וכן בנספח 1 – "רשימה נבחרת של משאבים, עמותות וארגונים").

המרכיבים האקדמיים

המרכיבים האקדמיים של הספר הם אופייניים לספר לימוד. הם כוללים ביבליוגרפיה מוערת בנושא העבודה החינוכית-סוציאלית בשנים 1990–2010, מילון מונחים וכן את מפתח השמות והעניינים.

הכותבים לספר

בהיות התחום הזה שילוב של עיון ועשייה – ומכאן שם העיסוק "עבודה" ושם העוסקים בו "עובדים" – ספר הלימוד הזה אכן משלב כותבים משדה העיון ומשדה העשייה. זו סיבה נוספת לכך שהספר לא נכתב על ידי אדם אחד, שכן שני השדות אינם אחד, אלא שניים. ההכשרה לעיסוק הזה, שהחלה בימי המדרשה בשנות השישים, הסתמכה בעיקר על אנשי השדה. אלה החלו לגבש את הדיסציפלינה עוד בטרם חשבו על המונח "דיסציפלינה". ברבות הימים, התווספו אנשי עיון לסגל המרצים, וגם אנשי השדה הראשוניים נעשו מורים במדרשה והביאו עמם את הגותם על עשייתם. אלה ואלה ליוו את התחום הזה, ותרמו לספרות המקצועית. חלק ניכר מספרות זו מופיע בביבליוגרפיה המוערת.

שלוש שאלות

השאלה הראשונה: האם העבודה החינוכית-סוציאלית היא תחום דעת כשלעצמה? העורך, חזי אהרוני, כותב בפרק 1 – "הקדמה, הגדרות, אתגרים והשימוש בגישות התערבות מתאימות", מהי עבודה חינוכית-סוציאלית:

המקצוע "עבודה חינוכית-סוציאלית" או "עבודה חינוכית-טיפולית" [...] אינו מוגדר בהסכמה ואינו מצוי בתקנות של משרדי הממשלה, למשל בפרסום מרכז לעובדים המטפלים בילדים ובבני נוער בסיכון. למרות זאת, גופים מקצועיים רבים תמימי דעים באשר למהות של "עבודה חינוכית-סוציאלית", מי הם העובדים החינוכיים-סוציאליים, מה צריכה להיות הכשרתם ומהו תפקידם בעבודתם עם אוכלוסיות בסיכון [...] משרדי ממשלה וגופים נוספים מגדירים [...] בשמות ובמונחים שונים, אם כי כולם מדברים בקירוב על אותה קבוצה [...]

האיחוד האירופי משתמש במונח שאומץ על ידי האגודה הבין-לאומית לעובדים חינוכיים-סוציאליים (SOCIAL EDUCATORS) [...] במשרד החינוך וברשויות המקומיות [...] הם מכונים "עובדי קידום נוער" או "עובדים חינוכיים-טיפוליים" [...] במוסדות ובפנימיות הם מכונים "מדריכים" או "מדריכים חינוכיים" [...] במשרד הרווחה הם קרויים "עובדי נוער וצעירים" (עמודים 52-53).

דברי רקע אלה שימשו את העבודה החינוכית-סוציאלית ואת העובדים במשך שנים ארוכות.

בראשית שנות האלפיים הגיעה עמותת "אפשר" להגדרה הבאה, הרחבה, כדברי אהרוני:

עובד חינוכי-סוציאלי הוא מי שעובד עם ילדים, נוער ומבוגרים בסיכון, ומשלב בעבודתו עקרונות וגישות מתחום החינוך והטיפול [...] הגדרה זו היא רחבה וכוללת: מדריכים חינוכיים במוסדות, בפנימיות, במועצות מקומיות וברשויות; מלווים ומדריכים במועדוניות יום לימודים ארוך; אמות בית בפנימיות; משקמים במרכזים לטיפול באלכוהול, בהימורים ובגמילה מסמים; רכזים חינוכיים ומטפלים בילדים, בנוער ובמבוגרים בכל מסגרת חינוכית, טיפולית ושיקומית (עמוד 53).

האם נוצרה כאן דיסציפלינה, תחום דעת לעצמו? תשובה אחת מצויה בתיאור העבודה המתנהלת במסגרות של שתי הקטגוריות המרכזיות של העבודה החינוכית-סוציאלית, כמתואר בחלק ג של הספר:

פרק 5: עבודה חינוכית-סוציאלית בפנימייה

פרק 6: עבודה חינוכית-סוציאלית בקהילה

תשובה נוספת מצויה בנושא הייחודי של העבודה החינוכית-סוציאלית, בחלק ה של הספר:

פרק 11: מניעה וטיפול בנוער נפגע סמים, אלכוהול והימורים

המשותף לתיאורי עבודה אלה הוא ההכשרה הניתנת זה שנים, החל במדרשה של משרד הסעד, עבור לבית הספר המרכזי להכשרת עובדי רווחה, על סניפיו, והמשך בהכשרה אקדמית במכללות. פרק 9, "הכשרה לתפקיד עובד חינוכי-סוציאלי-טיפולי בתחומי העבודה החינוכית-סוציאלית", דן בהרחבה בסוגיות הבאות, שאזכיר כאן את עיקרן: העבודה החינוכית-סוציאלית, מהות התפקידים בה ואוכלוסיות היעד, תהליכים ותמורות במתכונת ההכשרה, הכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים בתוך מוסד להכשרת מורים וסוגיות עקרוניות הקשורות בהכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים.

ההכשרה המדוברת מתמקדת **בעובד החינוכי-סוציאלי** – לא גננות של הגיל הרך, לא מורים לילדים, לנוער תיכון או למסגרות הוראה אחרות, לא מורי החינוך המיוחד, לא מדריכי הורים ומשפחות. בקצרה – הכשרה לעבודה שיש בה יסודות של חינוך

וטיפול, שדורשת התמודדות רגשית, נפשית ואינטלקטואלית עם אוכלוסיות נזקקות, ושעובדיה מוכנים להגיע לכל מקום – מוסד, ארגון, עמותה – ולעשות שם את מלאכתם.

ובכל זאת, האם זו דיסציפלינה מבחינה לעומת דיסציפלינות גובלות? הבה נמנה את מרכיבי הדיסציפלינה, כמקובל, כפי שהם מופיעים בפרקי הספר הזה:

- מעמדו המקצועי של העובד החינוכי-סוציאלי בישראל וקידומו (פרק 8)
- אתיקה מקצועית לעובדים חינוכיים-סוציאליים (פרק 10)
- פרסומים מקצועיים כמסייעים לביסוס הידע והתמקצעות העבודה החינוכית-סוציאלית (פרק 12)
- עבודה חינוכית-סוציאלית בהקשר הבין-לאומי (פרק 7)

מעמד מקצועי, אתיקה מקצועית, פרסומים מקצועיים וההקשר הבין-לאומי – אלה הם מאפיינים של תחום דעת כשלעצמו, משום שהתחום הוא כתובת ייחודית למגוון הרחב של העוסקים במקצועות המשרתים את האדם. הללו פונים, או עשויים לפנות, אל העובדים החינוכיים-סוציאליים בשאלות, מתוך רצון לשיתוף הדדי בניסיון ולשם התייעצות, כשם שפונים לפסיכולוגים, לעובדים סוציאליים ולמשקמים.

חלק ב של הספר מציג שני נושאים:

פרק 3: זכויות ילדים ונוער בישראל

פרק 4: מניעת ענישה גופנית של ילדים

וכך כתב עורך הספר:

מטרת הספר היא לתת ללומדים באקדמיה, למעורים בשדה ולעוסקים בהכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים מקור אחד מרוכז, שבו מצוי חומר תאורטי ויישומי רב, הן לקריאה ולעיון והן לצורך הכנתם המוצלחת יותר של העובדים לעבודה המאתגרת המצפה להם בשדה (עמוד 21).

שני הפרקים, שנכתבו בדקדנות, הם מקור רב עצמה לעובדים בשטח. ככל שיכירו את הזכויות והענישה, כך ייטיבו לשמש בעצמם מקור של ידע לפונים ומצפן לעשייה עם הנזקקים.

השאלה השנייה: האם ב-50 שנות עשייתה, העבודה החינוכית-סוציאלית התקדמה כתחום דעת ותרמה לשדה מה שהתכוונה לתרום לו?

התשובה לשאלה זו ניתנת על ידי כותב השורות הללו מנקודת מבט אישית, בהיותו בין המורים הראשונים של המדרשה להכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים בתחילת שנות השישים, בין מייסדי עמותת "אפשר" 20 שנה לאחר מכן, חבר הנהלתה ויושב הראש שלה באמצע שנות התשעים וחבר פעיל בה עם עצם היום הזה.

תחום דעת נוצר כשמייסדיו משוכנעים כי יש בידם תרומה ייחודית – עיונית או מעשית או שתיהן גם יחד – לפתרון שאלות בתחום, בהימצאם כבר בתוך העשייה עצמה. תחום דעת נוצר כשמתחולל מאבק בין הקיים לבין החדש, והקיים טוען כי החדש לכל היותר מצטרף אליו ואין צורך לסמנו כייחודי. הוא נוצר כשיש צורך להכשיר את עובדיו באופנים שונים מההכשרות הקיימות, כשחומר חדש היוצא לאור אינו מתקבל ואינו זוכה להערכה מקצועית. תחום חדש נוצר תוך מאבק עז עם תחומים גובלים, כשהללו מתנגדים ליצירת עיסוק מקצועי חדש, מתחרה, ולהכרה של המדינה בייחודיותו ובתנאי העסקת העוסקים בו.

חלק מהמכשולים הללו צלחה העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל במהלך שנותיה, אך לא את כולם: נבנה מסד עיוני ומעשי של הכשרת העובדים; נתפרסמה סדרה ארוכה של קבצים עיוניים ("מפגש") ומעשיים ("אפשר"); נערכו עשרות ימי עיון וכנסים, בשיתוף עם ארגונים אקדמיים, מתנדבים וממסדיים; התקיימו השתתפות פעילה בארגון הבין-לאומי ואירוח בישראל של ארגונים בין-לאומיים; התנהלה, בפריסה ארצית רחבה, בהפרטה של המדינה, היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים; בוצעו עשרות מיזמים בתחום המרכזי של ילדים, נוער ומשפחות בסיכון. וכל אלה, בסיוע קבוצה קטנה של מתנדבים, ששימשו בהנהלת "אפשר" והתמידו בפיתוח שיתופי פעולה עם גופים שונים. עם מבט אישי זה, אוסיף דברים אחדים של עורך הספר, אהרוני, על הקידום והתרומה של העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל:

כפי שמשתקף מההגדרות השונות ומההצהרות של אנשי מקצוע הפועלים בתחום האקדמי בחלק מהפרקים הבאים, העבודה החינוכית-סוציאלית עוברת "משבר זהות". אני מאמין שספר זה, שבו אנשי אקדמיה ואנשים בשדה מספקים מידע ממוקד והסברים תאורטיים עשירים על אודות העבודה החינוכית-סוציאלית, תורם רבות לבניית הזהות התאורטית של המקצוע ושל העוסקים בו (עמוד 43).

בישראל פועלים אלפי עובדים חינוכיים-סוציאליים, ולא כולם מזהים עצמם ככאלה. מצב זה אופייני לתחומי דעת אחרים, כמו: חינוך ולמידת מבוגרים, האומנויות השונות והרפואה המשלימה. ההזדהות עם הזהות המקצועית של עבודה חינוכית-סוציאלית היא בעיצומה, ומתגברת שנה אחר שנה.

השאלה השלישית: היש עתיד לעבודה החינוכית-סוציאלית בישראל, ומהם הכיוונים שעליה לאמץ כדי לעצב את עתידה?

שאלת העתיד היא אבן בוחן לעשייה בהווה. "מסביב ייהום הסער": מה תהיה מידת הנזקקות של הקבוצות החברתיות החלשות? האם כלי העבודה הנוכחיים יתאימו לנזקקות הזו? האם התשתית הנוכחית של העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל תימשך, או שתידחק על ידי תשתיות חדשות שאינן מוכרות היום? האם המובילים כיום את התחום הזה יעמידו יורשים יוזמים ומחדשים?

עמותות "אפשר" ו"אשלים", נותנות החסות לספר הזה, מחויבות לבדוק את השאלות שלמעלה ולהשיב עליהן ועל נוספות. הארגונים הרבים השותפים והעובדים מחויבים לבדיקה כאן ועכשיו. התרומה המכרעת של ספר הלימוד הזה היא, לדעתי, בהציבו מסגרת התייחסות שממנה יש לצעוד קדימה. כל הקורא והמעייין בפרקי הספר ומאזין לרוח הנושבת בו, אמור לקבל רוח גבית לעשייתו בתחום וטפיחה על השכם בקריאה להזדרז ולעצב כבר עכשיו את העתיד.

